

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПЕДАГОГІЧНОЇ АКСІОЛОГІЇ

*Т.Г. Калюжна, кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу інноваційних педагогічних технологій
Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України, м. Київ*

Проблема цінностей/ціннісних орієнтацій в сучасних умовах набуває актуального звучання з урахуванням всестороннього аналізу ролі педагогічної аксіосфери у формуванні особистості. Ціннісні орієнтації розглядають як вісь свідомості, найважливіший елемент внутрішньої структури особистості, який концентрує життєвий досвід індивіда, представляє систему переживань, дозволяє відокремити значуще від неістинного. Саме ціннісні орієнтації представляють світ відносин, значень, які фіксують і узагальнюють соціальний і індивідуальний досвід. У них віддзеркалюється активність суб'єкта. На їх основі визначається вектор спрямованості мислення і поведінки. Багатьма дослідниками доводилося те, що ціннісні орієнтації пронизують все життя в духовній і матеріальній сферах.

Наше дослідження ґрунтується на сучасних філософсько-гуманітарних підходах до онтологічного і гносеологічного осмислення феномену цінностей як аксіологічного вектора культури. При цьому цінність розглядається як багатоаспектне явище, яке визначається соціальними обставинами і має чітко заданий культурний сенс, який визначає позитивну або негативну оцінку світу в широкому значенні. Отже, цінність є не чим іншим, як психопедагогічною освітою, в якій присутнє безпосереднє або (найчастіше) опосередковане відношення особистості до середовища і самовідношення. Це відношення є результатом особливого суб'єктивно-соціального за своєю природою ціннісного акту, складовими якого виступають власне суб'єкт оцінки, оцінюваний об'єкт, рефлексія оцінки і її реалізації [10, с. 284-304]. Оскільки особистість знаходиться у середовищі свого існування у стані

цілеспрямованої активності, то кожна галузь її взаємодії з навколишнім світом так чи інакше піддається ціннісному осмисленню. В результаті вся сукупність різноманітних відносин особистості до світу і самої себе, народжуваних вітальними бажаннями і символами, які модифікуються системою і засобами культури, утворюють системно-ієрархічну психічну структуру - аксіосферу, в якій умовно можна виділити дві групи цінностей – матеріальні і духовно-культурні. Останні забезпечують самозбереження у просторі та часі в рамках етнічної (національної) спільноти.

Педагогічна аксіологія – це наука про цінності освіти, в яких представлена система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, регулюючих взаємодію в освітній сфері і формуючих відносний компонент в структурі особистості.

Основи педагогічної аксіології розроблялися в працях таких філософів, як С.Анісимов, Г.Вижлецов, А.Здравомислов, М.Каган, В.Розанцев, В.Тугарінов та інші. У роботах цих вчених фундаментально аналізувалася суть аксіології, поняття про ціннісні орієнтації, їх структуру і класифікацію, шляхи розвитку аксіосфери особистості і соціальних груп. Методологічні підходи до формування ціннісної парадигми в освіті, системи ціннісних орієнтацій сформульовані такими дослідниками як М.Богуславський, О.Бондаревська, А.Булінін, Б.Вульф, В.Додонов, Б.Ліхачов, Н.Никандров, В.Пряникова, З.Равкін та ін. Проблеми функціонування ціннісної системи в освіті, аксіологічні аспекти в підготовці майбутнього вчителя вивчалися І.Ісаєвим, В.Сластьоніним, Е.Шияновим та інш. Процес становлення ціннісних орієнтацій учнів розглядався Е.Казаковою, В.Караковським, Н.Щурковою та іншими дослідниками. Педагогічна аксіологія, вивчаючи особливості ціннісних орієнтацій, підкреслює, що їх феномен полягає у тому, які цінності додають стійкість особистості педагога і вихованця, визначають принципи їх поведінки, направляють інтереси і потреби особистості, регулюють мотиваційну сферу в системі освіти. Предметом педагогічної аксіології є розвиток культури відношень особистості.

Останнім часом все активніше заявляє про себе функціональне тлумачення культури як системи умов, які забезпечують особистості по-перше, самоідентифікацію і, по-друге, самостворення як соціальної істоти, актуалізує широкий спектр питань, які стосуються і ієрархії цих умов, оскільки вони забезпечують особистості можливість удосконалювати свою природу і цим стимулюють соціальний прогрес.

Роздуми над цими питаннями дозволили нам зробити висновок, що відмічена бінарна функція культури здійснюється лише завдяки перетворюючій діяльності як окремої особистості так і суспільства загалом. Перетворюючий характер діяльності зумовлений «конструктами» індивідуальної і суспільної свідомості, які володіють властивістю універсального моделювання відношення людини «до себе» і «не до себе». Оскільки такі «конструкти» генетично зумовлюють устремління (ідеї, сенси, установки та ін.) особистості відповідно до рівня і актуальних потреб культурно-історичного розвитку соціуму, то їх можна розглядати як специфічні поведінкові архетипи, які визначають способи і форми людського «самоіснування». Приблизно ці архетипи можна позначити такими категоріями як творчість, сенс життя, гуманізм. Причому системоутворюючим компонентом вказаної тріади, безперечно, є гуманізм, оскільки саме ця ціннісна категорія визначає *людяну* спрямованість будь-якого акту самовиявлення в межах знову ж таки *людяної* орієнтації всієї «життєвої програми» особистості.

Отже, гуманізм як базальний культурний архетип є самодостатнє джерело розвитку особистості і суспільства. У зв'язку з цим можна стверджувати, що якщо культура акумулює сутнісні сили особистості і внаслідок цього може вважатися субстратом всієї життєдіяльності, в якій здійснюється право і обов'язок саморозвитку особистості, то гуманізм виступає стержневим вектором духовної спрямованості, який детермінує її ціннісну парадигму як в змістовному, так і в структурному відношенні. Релевантною властивістю його виділяється не стільки соціальність, скільки

Духовність, як орієнтація на вищі цінності – Істину, Добро, Красу. Тому, якщо приймати тезу, що особистість в своїй життєдіяльності керується ціннісними структурами свідомості, то не можна не погодитися з домінуючою орієнтацією на вказану аксіологічну тріаду, яка доповнюється і конкретизується індивідуальним ціннісним континуумом. У зв'язку з цим, цілі підготовки вчителя з прагматичних позицій повинні бути перекладені на особистісно-гуманістичні з урахуванням розвитку гуманістичних цілей освіти. Усвідомлення пріоритету розвитку внутрішнього світу особистості по відношенню до формування виконавських елементів педагогічної діяльності припускає втілення в аксіологічну площину всієї системи підготовки сучасного вчителя.

Функції, які визначають статус педагогічної аксіології, дозволяють виявити її специфіку. До них відносяться смислоутворююча, орієнтаційна, нормативна, регулятивна, контролююча.

Сьогодні можна виділити ряд принципів, на основі яких функціонує педагогічна аксіологія. Принцип гуманізму слід розглядати як особистісно орієнтований підхід до освіти, визначаючий систему взаємин педагога і вихованця. Він виділяє особливу цінність особистості, акцентує увагу на положенні, що ціннісні орієнтації – це перш за все віддзеркалення відношення до самого себе, яке фіксує особливу роль емоційно-чуттєвої сфери і оптимально організованої діяльності на основі особистісних привабливих цінностей.

Одним з основоположних є принцип комплексності. Відповідно до нього ціннісні орієнтації особистості існують як цілісне системне утворення. В єдине ціле з'єднуються загальнолюдські і національні, статево-вікові і індивідуальні цінності. Всі цінності взаємопов'язані між собою, а їх комплексну дію підсилює виховний потенціал освіти. Тому на окремих етапах педагогічного процесу доцільно виділяти найбільш значущі ціннісні орієнтації, головну аксіологічну ланку, яка веде до вирішення виховних проблем.

Принцип комплексності тісно пов'язаний з принципами адекватності і відповідності. Принцип адекватності орієнтує на відповідність якісної характеристики цінності відносин між суб'єктом і об'єктом. Принцип відповідності підкреслює залежність ціннісної сфери особистості від аксіологічних пріоритетів групи. Безумовно, ціннісні орієнтації учня безпосередньо корелюють з ціннісною шкалою учнівського класу, гуртка, вчительського колективу. Ціннісні орієнтації вчителя також залежать не тільки від суб'єктивних перебудов в системі особистісних цінностей, але і від ціннісних позицій шкільного і педагогічного колективів. У наявності духовна консолідація групи. Глобально виділяється відповідність ціннісних пріоритетів системи освіти і соціуму.

Заслуговує уваги і принцип динамізму ціннісних орієнтацій, оскільки аксіологічна система – явище рухоме, яке відрізняється внутрішньою силою і багатством різноманітних рухів, переміщень. Динамізм аксіосфери забезпечує адекватну соціальну адаптацію як системи загалом, так і окремої особистості. Проте динамізм безпосередньо пов'язаний зі стабільністю системи ціннісних орієнтацій, що дозволяє зберегти самоідентифікацію особистості та колективу.

Можна виділити принцип емоційної відвертості, оскільки ціннісні орієнтації виступають перш за все у формі переживання. Переживання, виражається через емоцію-оцінку суб'єктом об'єкта [1, с. 43-50], що дозволяє віднести цей об'єкт до цінності за допомогою духовних відчуттів: совісті, пошани, любові, естетичного смаку, милосердя та ін. Найчастіше спектр емоційних проявів – найбільш відкрита галузь вираження відношення до навколишнього світу з боку педагога і учня. Завдяки емоційній експресії поведінка учасників освітнього процесу виразна і гнучка.

Цікавий в ціннісній системі принцип включеності, який характеризує цінність з позиції узгодженості її з іншими цінностями і здатність її входити (включатися) в якусь ширшу соціальну або особистісну аксіологічну систему.

Найважливішою характеристикою системи ціннісних орієнтацій є принцип **ієрархічності**, який передбачає розташування цінностей в порядку від вищих до нижчих та дозволяє визначити структуру ціннісних орієнтацій особистості/групи. Останнім часом виділяється і принцип нелінійності, оскільки систему ціннісних орієнтацій можна представити як багатовимірний динамічний простір, зумовлений впливом різних типів соціальних відносин.

Центральним поняттям педагогічної аксіології є ціннісна орієнтація, яка може бути визначена як комплексний феномен або «стандарт», який детермінує відношення до себе і до навколишнього світу. Поза відношенням до особистості не можна говорити про цінність. Отже, цінність виступає як поведінковий орієнтир, який є актуальним (стосовно даного стану особистості і даних обставин її життєдіяльності) і представляє мету її активності.

Залежно від того, що виступає об'єктом оцінного відношення людини (людей) – матеріальний світ, інша людина або власне «я», цінності умовно діляться на матеріальні, соціальні і духовні. Будучи утворенням ідеального порядку, тобто існуючи як усвідомлюваний або неусвідомлюваний вектор поведінки, цінності отримують практичне втілення в реальній поведінці людей на професійному, суспільному, освітньому, сімейно-побутовому, особистісному та інших рівнях. Залежно від того, чиї потреби або цілі відображають психологічні утворення – окремої особистості, певної групи або суспільства (нації, народу) загалом, цінності розділяються на індивідуально-особистісні, групові, в тому числі і професійні, національні і т. п. У зв'язку з цим цілком природньо говорити про професійні, особистісні цінності вчителя і його діяльність, про педагогічні цінності освітньої системи, про цінності людини. Цінності вчителя – це внутрішній, емоційно освоєний регулятор діяльності педагога, який визначає його відношення до навколишнього світу, до себе і до моделювання змісту і характеру його професійної діяльності.

Цінність/ціннісна орієнтація як унікальна система в гуманітарних науках може мати, на наш погляд, досить складну багаторівневу структуру, складові якої дозволяють цінності проявлятися в різних площинах духовної культури і впливати на міжособистісні відносини.

Цінність у своїй внутрішній структурі може виявлятися як значення. У цьому випадку предмет або процес, який знаходиться в аксіологічному полі особистості, виявляє свій смисловий зміст, пред'являє інформацію про власні властивості, особливості, завдяки яким відбувається оцінювання і віднесення даного явища, предмету в ту або іншу ціннісну систему. Тобто, на цьому рівні відбувається виявлення сенсу, первинне оцінювання, здатне трансформуватися в складнішу систему, яка має велику силу дії на особистість.

Різноманітні зв'язки, які розширюються між суб'єктом і об'єктом ціннісної системи дозволяють виявити багатогранні властивості останнього, стимулюють взаємозалежність між елементами системи на рівні відносин. Прояв відносин різноманітний: причинно-послідовний, просторовий, тимчасовий, зовнішній і внутрішній і т.п. Особливо слід підкреслити розкриття нових сторін відносин в процесі осмислення взаємозв'язків. Цінність / ціннісна орієнтація може виступати як мета, яка розглядається як усвідомлений бажаний результат, регулюючий людські прагнення і вчинки. Цінність-мета безумовно містить інформацію про ідеал, перспективи, які вказують на шляхи і засоби діяльності особистості. Мету «заводить» механізм інтеграції різних дій людини, що приводить їх в систему і визначальний спосіб і характер активності особистості. Група вчених в своїх типологіях ціннісних орієнтацій (М.Рокич, Д.Леонтев, В.Ядов та ін.) спеціально виділяють цінності-цілі (термінальні цінності). Так у М.Рокича їх вісімнадцять. Ранжирування цінностей-цілей припускає виділення цілей і нецілей (цінності, що знаходяться на 15-18 місці в ціннісній ієрархії).

Можливий рівень функціонування ціннісних орієнтацій як принципів. Цей варіант пов'язаний з перекладом ціннісних орієнтацій в статус керівної

ідеї, основного положення, внутрішнього переконання особистості, яка чітко регламентує діяльність. Часто ціннісні орієнтації, які знаходяться на рівні принципу, забезпечують згоду в соціальних групах. Цінність як норма дозволяє підсилити впорядкованість соціальних взаємодій, точно змалювати виконання вироблених людством правил. На цьому рівні ціннісні орієнтації відображають позицію особистості в даній ситуації, орієнтовану на конкретні приклади поведінки, узагальнені принципи діяльності. Цінності-норми здатні реалізувати інструментальну функцію по відношенню до цінностей, які знаходяться на рівні ідеалу.

Найвищий рівень ціннісного прояву особистості – наявність ідеалу. Ціннісна орієнтація, відмічена ідеальним проявом, відображає досконалий зразок. Це головний критерій у вирішенні практично будь-яких питань, це найдієвіший стимул поведінки і діяльності особистості.

Отже, слід зазначити, що ціннісні орієнтації можуть знаходитися на будь-якому рівні внутрішньої ієрархічної структури. При цьому одна і та ж ціннісна орієнтація може розглядатися в різних умовах по-різному і тим самим мати не однаковий рівень стимулюючої регуляції діяльності, вдосконалення особистісної і професійної сфери.

Як пріоритетне завдання в сучасних умовах розглядається процес освоєння цінностей, який характеризується вільним, творчим характером, актуалізацією і використанням цінностей. Безумовно механізм дії і розвитку ціннісних орієнтацій пов'язаний з вирішенням протиріч у мотиваційній, споживчій та інших сферах особистості. Процес інтеріоризації цінностей може бути представлений у вигляді ланцюжка: включення у виховний процес ціннісних об'єктів – пред'явлення цінностей особистості/вихованцям – забезпечення зв'язку «суб'єкт-об'єкт» – виклик емоційно позитивної реакції – фіксація цієї реакції – генералізує відношення – усвідомлення цінності – корекція ціннісного відношення на основі наявних уявлень про ідеальний рівень цінності.

Формування ціннісних орієнтацій – процес достатньо складний, не передбачає нав'язування, навпаки, допускає делікатність в становленні аксіологічних позицій. Інтеріоризація цінностей вимагає уважного відношення як до кожної ланки, так і до повного циклу їх формування. На наш погляд, повний цикл формування ціннісних орієнтацій може включати наступні етапи:

- пред'явлення цінностей вихованцеві;
- усвідомлення ціннісних орієнтацій особистістю;
- ухвалення ціннісної орієнтації;
- реалізація ціннісних орієнтацій в діяльності і поведінці;
- закріплення ціннісної орієнтації у спрямованості особистості і перехід її в статус якості особистості, тобто в потенційний стан;
- актуалізація потенційної ціннісної орієнтації, яка полягає у якостях особистості вчителя.

Отже, процес інтеріоризації ціннісних орієнтацій, здійснюючись у вільному розвитку з опорою на позитивно значущі цінності, переходить від здібності до усвідомлення вербально вираженої цінності, до внутрішнього її ухвалення на основі позитивного емоційного сприйняття, до можливості її реалізації, закріплення і до здатності актуалізувати значущі для діяльності і поведінки ціннісні орієнтації.

Детальний аналіз кожного з етапів формування ціннісних орієнтацій дозволить виділити головні лінії роботи над ціннісним ядром особистості і підсилить педагогічний потенціал освітньої діяльності. Отже, пред'явлення цінностей вихованцеві може здійснюватися як в спеціально створених умовах взаємодії, так і в повсякденному спілкуванні. Основний шлях пред'явлення цінностей – це щоденна освітня діяльність в умовах аудиторних і позааудиторних занять, взаємодія «педагог – вихованець» у різних проявах і поєднаннях. Головною особистістю, яка створює аксіологічні ситуації,

пред'являє цінності освіти, людські відносини є педагог, внутрішній світ якого, професійна культура, компетентність пронизані ціннісним духом і виступають зразком діяльності у педагогічній сфері.

Спеціально створювані ситуації (гра, діалог, комунікативний тренінг і т. п.) обов'язково повинні будуватися на основі свободи вибору, можливості повноцінного обговорення пропонуванних варіантів, відсутності тиску і авторитарності. Це обов'язкові умови, при яких можливий розвиток ціннісного погляду на навколишній світ з виділенням головних опорних координат в життєвому континуумі.

Етап усвідомлення цінностей починається відразу при їх пред'явленні і здійснюється поступово. Повне усвідомлення включає усвідомлення змісту ціннісних орієнтацій, дій на їх підставі, способів здійснення дій і можливі результати. Так формується усвідомлена спонука, стимул, який викликає необхідні прояви особистості, розвиток професійно значущих якостей, стержневих для педагогічної діяльності. Ціннісні орієнтації на цьому етапі набувають властивості усвідомленості і направляючої функції при виборі пріоритетів діяльності.

Отже, ціннісна орієнтація стане могутньою спонукаючою силою тоді, коли буде прийнята суб'єктом внутрішньо. Етап ухвалення усвідомленої ціннісної орієнтації здійснюється в умовах її ідентифікації з ціннісно-смысловими утвореннями особистості, в процесі співвідношення ціннісної орієнтації з ієрархією суб'єктивно значущих особистісних цінностей. Важливим моментом на цьому етапі є процес включення ціннісної орієнтації в структуру значущих відносин особистості. У цьому випадку ціннісна орієнтація набуває смислоутворюючої функції і є не тільки осередком сенсу, а й серйозною підставою для організації діяльності (у тому числі і професійної).

З погляду поглиблення і детального опрацювання аксіологічних принципів освітньої системи важливий етап реалізації ціннісних орієнтацій. На цьому етапі ціннісні орієнтації повинні пред'являти свій потенціал,

показувати весь спектр можливостей психолого-педагогічного змісту. Як уже наголошувалося, до цього етапу ціннісні орієнтації володітимуть властивостями спонуки, свідомості, усвідомленості і цілком закономірним проявом такої властивості, як дієвість. У рамках цього етапу ціннісна орієнтація повинна висвітлити такі функціональні особливості, як насиченість (гуманістичним потенціалом, духовними основами), задоволення особистісних (професійних) інтересів.

Спеціальна увага повинна приділятися етапу закріплення ціннісних орієнтацій. Це пов'язано з тим, що для того, щоб ціннісна орієнтація стала властивістю особистості, виявлялася в якостях педагога, необхідне багаторазове звернення до неї, педагог повинен не раз переосмислити суть і сенс ціннісної орієнтації, постійно, варіативно реалізувати її в діяльності і поведінці. Цей етап унікальний тим, що ціннісна орієнтація, пройшовши через новий якісний процес розкриття потенційних можливостей, набуває властивості потенційної спонукальної. Багаторазове звернення до ціннісної орієнтації в різних життєвих і професійних ситуаціях дає можливість простимулювати її здатність актуалізуватися в соціокультурних умовах.

Етап віртуалізації потенційної ціннісної орієнтації – це показник сформованості ціннісної орієнтації, оскільки її прояв на рівні якостей особистості повинен виникати як усвідомлено, так і неусвідомлено в умовах певної зовнішньої і внутрішньої необхідності, відношення, бажання, принципу. Зрозуміло, що актуалізація ціннісної орієнтації може здійснюватися і вольовим зусиллям і порівняно легко, навіть спонтанно. Цей етап завершує цикл формування ціннісної орієнтації і є початком нового циклу формування аксіологічних основ особистості.

Розглядаючи процес формування ціннісних орієнтацій слід зазначити, що будь-яке психолого-педагогічне явище не може здійснюватися ідеально у рамках даної моделі без наявності різного роду бар'єрів і ціннісних криз. Розгортання аксіологічного процесу пов'язане з розвитком особистісних якостей людини і тому можливе блокування етапів формування ціннісних

орієнтацій. Гальмувати розвиток аксіологічних основ особистості може когнітивний дисонанс, який виникає у відповідь на суперечність між наявними і пропонованими знаннями і уявленнями; захисні механізми, які «оберігають» особистість від некоректного втручання, нав'язування позицій; ситуаційні чинники; відсутність ціннісного стержня особистості; неадекватне визначення ціннісних орієнтацій; ізолюваність ціннісних позицій, переоцінка цінностей і т. п.

Для подолання ціннісних криз і здійснення етапів формування ціннісних орієнтацій слід орієнтуватися на умови, при яких можливе вирішення проблем аксіологічного характеру:

- вільний розвиток позитивно значущої ціннісної орієнтації;
- глибоке осмислення усвідомлюваної ціннісної орієнтації;
- широке співвідношення ціннісної орієнтації з системою цінностей;
- перенесення значущих ціннісних орієнтацій на різні життєві і професійні ситуації;
- самостійний пошук нових професійно і особистісно привабливих цінностей;
- виявлення аксіологічних тенденцій в освіті;
- пошук механізмів переходу особистості зі стану «Я реальне» у «Я ідеальне» та ін.

Актуальним стає ствердження, що центральне місце у професійній підготовці кадрів будь-якого профілю повинне займати формування ціннісних орієнтацій фахівця, диспозиційно-настановних структур особистості [12, с. 63-68], яке породжує переосмислення та істотну зміну змісту і технології професійного розвитку.

Сучасна наука має серйозні дослідження в галузі соціології, професійної педагогіки і психології, які здатні виступати основою глибокого

осмислення і ефективного вирішення проблеми формування особистості вчителя як носія та транслятора цінностей – соціально значущих детермінантів життєдіяльності людини.

Зокрема, в соціогуманітарній галузі сьогодні активно розробляється оригінальна парадигма, яка моделює дослідницьку матрицю не тільки з погляду «чистої соціології», яка виявляє знеособлені чинники, зумовлюючі поведінку людини, але і з позиції «індивідоцентризму», яка припускає використання для пояснення соціогенетичного буття особистості стохастичних аттракторів (гуманітарних констант, цілераціональних абсолютів, фундаментальних цінностей), які значно коректують жорстку дію прямих соціальних детермінантів поведінки. У блоці гуманітарних наук наполегливо стверджується двокомпонентна модель аналізу поведінки людини як індивіда і особистості, яка складається з лінії типізації – встановлення універсальних структур, які отримуються діями ідентифікації і ототожнення, і лінії індивідуалізації, – пошуку структур, які маніфестують цінності [11, с. 34-40].

Дану парадигму називають універсальною (початкове поняття універсум трактують як «безліч можливих світів»). Для неї характерний розгляд особистості як цілісного явища у єдності прояву природних, соціальних і духовних якостей, які одночасно відносяться і до об'єктивної реальності (зовнішнього світу), і до реальності суб'єктивної (внутрішнього світу). Очевидним стає таке психологічне явище як самотійність особистості і її неповторність. При такій концептуалізації особистості остання розглядається як універсум, який не зводиться до дискретних соціальних позицій. Професійне формування/розвиток вчителя як індивіда, особистості і суб'єкта педагогічної діяльності може (і повинно!) розглядатися не в процесуально-діяльнісній, а в особистісно-розвиваючому аспекті. Дане положення дозволяє визначати професійний розвиток педагога як активне якісне перетворення вчителем свого внутрішнього світу, яке приводить до принципово нового ладу і способу життєдіяльності (Л.Мітіна). На думку

дослідника, фундаментальною умовою професійного розвитку вчителя виступає підвищення рівня його самосвідомості, яку можна трактувати як самоусвідомлене, а отже як самооб'єктивацію в системі педагогічної діяльності, педагогічного спілкування і власної особистості.

Цілком природньо, що соціально і індивідуально-психологічним субстратом формування самосвідомості є певна система цінностей, яка індукує емоційно-ціннісне відношення до себе, в основі якого лежить відчуття задоволення собою і своєю діяльністю. Простежується кореляція між аксіологічним наповненням таких категорій, як сенс педагогічної праці, відношення до учнів, самооцінка.

З урахуванням викладених позицій ми вважаємо, що в сучасних умовах стратегічним напрямом формування вчителя як професіонала виступає бажання студентів педагогічних вищих навчальних закладів до цілеспрямованого входження у систему цінностей як універсальних соціокультурних орієнтацій. У цьому випадку використовується особистісно-розвиваюча стратегія, яка не замикається вузькопрагматичними рамками формування первинного досвіду професійно-педагогічної діяльності, а направлена на перетворення внутрішніх механізмів, які визначають соціально-професійну активність і педагогічну спрямованість особистості вчителя.

У загальному вигляді ця технологія є поступовим включенням студентів за допомогою психотренінгових методів і форм в різні системи цінностей на рівні інформування, стимулювання рефлексії, лабораторного випробування, індивідуальної дії. Таким чином, у студентів виявляється активна позиція, яка дозволяє втілювати не тільки актуальні, але і бажані соціально-професійні цінності в індивідуально-особистісні новоутворення, аксіологічні орієнтації. Робота по становленню цих орієнтацій є дієвим напрямом підготовки сучасного вчителя, який розуміє соціальну значущість своєї професії, віддає перевагу суб'єкт-суб'єктному характеру спілкування з учнями та постійно самовдосконалюється етично і професійно.

Аксіогенна природа педагогічної діяльності припускає введення в освітній процес підготовки майбутнього вчителя таких курсів, які зорієнтували б студента на кращі зразки людських відносин, пред'явили варіанти професійного ідеалу, показали діалектику належного і суттєвого, допомогли б відібрати, представити і інтерпретувати найбільш значущі культурні феномени.

Визнаючи за вчителем виконання значущої соціально-культурної ролі в суспільстві, наука не поставила і не відрефлексувала ті детермінанти професійної самоактуалізації вчителя, які забезпечують продуктивність цієї ролі. Це пояснюється неопрацьованістю соціопсихологічної теорії, яка володіє, з одного боку, високим рівнем узагальнення міждисциплінарного гуманітарного знання про людину, а з іншого – впливом «дослідницького традиціоналізму». Унаслідок цього спроби комплексної (феноменологічної, онтологічної і гносеологічної) концептуалізації вчителя як «типового працівника освіти» приводять дослідника до системного виявлення його особистісних утворень в аспекті професійно-педагогічної діяльності. Основна увага при цьому приділяється такій інтегральній характеристиці, як професіоналізм. Під професіоналізмом найчастіше мається на увазі «сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін, які відбуваються в особистості у процесі оволодіння і тривалого виконання діяльності, забезпечують якісно новий, ефективніший рівень вирішення складних професійних завдань в особливих умовах» [17, с. 6].

Приведене визначення, на наш погляд, не відображає суть явища. «Справжній глибокий і широкий професіоналізм... не може зростати в особистості яка займається тільки однією діяльністю, якій вона присвятила себе, особливо якщо ця діяльність складна по своєму характеру... Найважливішою умовою досягнення високого професіоналізму є могутній розвиток у особистості загальних здібностей і перетворення загальнолюдських цінностей в її власні цінності, що означає етичну вихованість особистості» [6, с. 9]. Отже, подальша розробка моделі

професіонала, в тому числі і вчителя, повинна здійснюватися міждисциплінарно на філософсько-соціологічному, соціально-психологічному, загальнопсихологічному та психо-фізіологічному рівнях.

Для адекватного моделювання особистості її сутнісних властивостей необхідно збудувати перш за все філософсько-соціологічний фундамент, який вимагає осмислення таких категорій, як ідеальне, цінності. І хоча цілісний опис особистості припускає одночасний розгляд її в трьох іпостасях – індивідуальній, особистісній і суб'єктно-діяльній – центральною серед них виступає особистісна іпостась.

Найбільш поширеним у філософії і психології є розуміння психологічного змісту особистості як «ансамблю відносин» (Е.Ільєнков, В.Мясищев, Л.Божовіч, І.Зимова та ін.). Безумовно, характер цих відносин визначається різними макро- і мікрочинниками (соціально-економічним і психологічним станом суспільства, соціально-професійною приналежністю особистості, її віком, статтю, станом здоров'я та ін.). Механізмом формування відносин виступає діалектичний взаємозв'язок свідомості і самосвідомості, яка, фіксуючи віддзеркалення людиною дійсності в специфічному оцінному варіанті формує внутрішній світ особистості. У внутрішньому світі «постійно йдуть процеси формування і переформовування ціннісних орієнтацій, складаються і перебудовуються образи і поняття, в яких відображаються навколишня природа, суспільство, інші люди, і людина з усіма неоднозначними взаємозв'язками між ними, змінюється самооцінка, зникають одні бажання і з'являються інші і т. д.» [5, с.77]. Щоб зрозуміти суб'єктивний початок особистості необхідно враховувати закони освіти які функціонують в сьогоденні.

Робота внутрішнього світу виявляється в постійному становленні і якісній зміні системи позицій, які визначають «Я-концепцію» (образ «Я»), а отже ментальність особистості, яка зумовлює зміст її соціально-психологічних характеристик. В основі ментальності лежить ціннісно-

сміслова освіта, яка є змістовним детермінантом спрямованості особистості, визначаючи характер її відносин, мотиваційну сферу і сенс життя.

Весь спектр ціннісних орієнтацій, по Е.Фромму, як і все існування особистості, визначається двома основними позиціями – «володінням» і «буттям», перша з яких пов'язана з матеріальною стороною, друга – з духовною. Ці позиції визначають не тільки своєрідність типу ціннісних орієнтацій (по нашій термінології, «заземлений» і «піднесений»), а й параметри, по яких можна їх вичленяти: орієнтованість на матеріальний або духовний початок, спрямованість на суспільні або особистісні потреби, готовність дотримування норм моралі, прагнення до самоствердження або пасивність.

Зміст ціннісних орієнтацій в історії цивілізацій з античності до сьогодення відрізняється відносною стабільністю і відтворюваністю. При цьому і в макромасштабі (королівство, князівство, країна, держава і т. д.), і в мікромасштабі (індивід, особистість) перевага віддавалася тим позиціям, які націлені на «суспільне благо». Іншими словами, історія розвитку людства сформувала ідеальне уявлення про людину як особистість, суттєвим якої є духовні устремління. Саме це уявлення про «гідну людину» є сьогодні планетарним і зрозумілим.

Багатогранний аналіз суті педагогічної професії дає підстави стверджувати, що головною її характеристикою є духовність – особливий внутрішній стан, в якому є видимою гармонія розумових і етичних здібностей особистості. Це першооснова творчої діяльності вчителя, від якої залежить глибина і неповторність змісту його відносин і діяльності.

Вчитель завжди був втіленням найвищих духовних устремлінь народу, а особистість педагога наділялася особливими духовно-етичними якостями: мудрістю, справедливістю, добротою, розумом і т. п. Поза сумнівом, що і особистість вчителя і здійснювана ним професійна діяльність повинні бути наповнені високими ідеалами і прагненнями, які відповідають вимогам саморозвитку та самовдосконалення. Справжній вчитель прагне пізнати і

зрозуміти духовний світ дитини, щедро ділиться з нею своїми цінностями. Специфікою поведінки такого вчителя є його позитивна орієнтація на іншого. Це і є не що інше, як духовність педагога, духовне багатство особистості, трансцендентальний прояв вчителя як глибокої внутрішньої сили етичних, інтелектуальних, естетичних можливостей.

Не дивлячись на суперзначущість духовних цінностей для життя окремої людини і народу в цілому, їх система і структура далека від ґрунтового вивчення. Безперечно одне: духовні цінності є засобом вияву соціальної зрілості особистості. Склад і співвідношення їх в цілісній структурі особистості відрізняються значним розмаїттям і органічною взаємозумовленістю. На наш погляд, в категорію духовних цінностей в широкому сенсі слід включати всі психологічні утворення, регулюючі нематеріальні відносини суб'єкта до світу і до іншої особистості. Духовну аксіосферу особистості можна представити (із значною часткою умовності) у вигляді пересічних площин з відносно диференційованими смислоутворюючими векторами. Найважливішими з цих площин є екзистенціальна, етична, політична, естетична і художня, кожна з яких є самостійною системою, утвореною безліччю особистісних сенсів. Кожна з названих цінностей має своє духовне наповнення і займає певне місце в ієрархії аксіологічних орієнтирів вчителя.

На вершині «піраміди» духовних цінностей педагога на рубежі ХХ-ХХІ століть цілком обґрунтовано можуть знаходитися екзистенціальні цінності. До них відносяться сенс і цінність життя, рішучість, надія, турбота, пошук і т. п. Розуміння природи сенсу життя в духовній культурі вчителя займає особливе місце в інтерпретації суті педагогічної справи. Сенс життя фіксує духовне ядро самосвідомості особистості, є віссю переконань особистості, стимулятором її волі. У професійній діяльності вчителя сенс життя визначає вільний вибір особистості, який має принципове значення для творчого вирішення освітніх і виховних завдань педагогічного процесу.

Сенс життя, на думку К.Станіславського, є «надзадачею» життєдіяльності людини, якій підпорядковані всі життєві цілі. Тому, якщо сенс життя педагога спочатку формується як гуманістичне кредо, то його смисложиттєвими орієнтирами, тобто цілями професійної поведінки стають людиноцентристські устремління. У цьому випадку гуманізм учителя об'єктивно направлений не тільки на процесуальні і комунікативні характеристики педагогічної діяльності, а й на результати освітньо-виховного процесу.

Екзистенціальні цінності вчителя відрізняються особливостями. Їм властива інтерактивність, яка дозволяє «ввібрати» найбільш значуще з інших ціннісних орієнтирів. Екзистенціальні цінності по своїй суті є інтроспективно-діалогічними, оскільки пошук сенсу життя – явище, зв'язане з постійними внутрішніми протиріччями, самоспостереженням.

На відміну від інших, екзистенціальні цінності мають інтравертну орієнтацію, адже вчитель встановлює сенс життя для самого себе. Принципово відрізняються екзистенціальні цінності і можливістю точного формулювання і усвідомлення особистістю, тоді як, наприклад, етичні і естетичні цінності емоційні.

Ствердження про те, що в системі професійно-педагогічних цінностей вчителя центральне положення займають екзистенціальні ціннісні орієнтації, спирається на діалектико-матеріалістичну основу і зумовлене наступними позиціями:

1. Сенс життя – це філософська категорія, яка містить модель відношення людини до світу і самої себе, яка реалізується в її життєдіяльності. Дана категорія співвідноситься з категорією цілей життя.

2. Сенсом життя є універсальний визначник особистості, який синтезує матеріальні і духовні потреби. Система потреб визначається сенсом життя, який є джерелом їх актуалізації.

3. Сенс життя є похідним від соціально-економічних умов макро- і мікрорівня. Він об'єктивно визначається системою суспільних відносин, але

при цьому існує достатньо широкий особистісний спектр альтернатив. Тому в нім поєднуються об'єктивне і суб'єктивне, необхідність і свобода.

4. Сенс життя – це результат пошуку і вибору, визначений ціннісними настановами і орієнтаціями особистості. У цьому плані категорія сенсу життя може розглядатися як архіцінність.

5. Сенс життя конкретної особистості відображається в її життєдіяльності. Якщо вибір сенсу життя є результат спрямованості особистості, то реалізація його пов'язана з самореалізацією особистості. Найповніше самореалізація особистості проходить в соціальній сфері, в рамках професійної діяльності, тому між сенсом життя особистості і її самореалізацією в професійній діяльності існує глибинна кореляція.

Відповідно до позиції В.Франкла, сенс життя у теоретичному розгляді включає вчення про прагнення до сенсу, вчення про сенс життя і вчення про свободу волі. У педагогічній професії прагнення до пошуку і реалізація сенсу життя повинні виступати як мотив діяльності і бути основним двигуном поведінки і розвитку особистості.

У цьому відношенні мотив діяльності сучасного педагога може розглядатися як особливе відношення до життя і здоров'я вихованців, як духовне відтворення соціального потенціалу особистості так необхідне в сучасних умовах. Сенс життя вчителя пов'язаний з самореалізацією його особистості, яка включає творчі, комунікативні, етичні, емоційні та інші аспекти. Можливість задоволення бажань особистості дозволяє вчителю знайти себе, знайти сенс в професійно-педагогічній діяльності. Учитель може ставити за мету реалізацію себе як наочника, демонструючи глибину знань в наочній галузі, творчість і оригінальність в методичних рішеннях, трепетне відношення до наукових істин які вивчаються. Є можливість проявити себе, свої здібності в системі виховання, особливо за наявності таланту, прикладних умінь. Розвинена комунікативна культура є основою для умілого вибудовування відносин з вихованцями, вирішення будь-яких складних життєвих проблем, створення і втілення фантастичних виховних проєктів.

Безумовно, є й інші можливості пошуку сенсу життя вчителем, але найголовніше, щоб вчитель не потрапив в стан «екзистенціального вакууму», який виникає в ситуації неможливості реалізувати свої прагнення. У сьогоденні, яке характеризується відсутністю елементарних умов для життєдіяльності педагога (низька вчительська заробітня платня, слабка матеріальна база школи, відсутність методичної допомоги і т. п.), виникає положення, яке провокує втрату сенсу життя. Отже, слід нагадати тезу В.Франкла про те, що не людина ставить питання про сенс свого життя – життя ставить питання перед нею, і людині доводиться щодня і щогодини відповідати на нього – не словами, а діями [20]. Знаходження сенсу життя – найважливіше, щоденно вирішуване вчителем питання у сукупності з проблемою здійснення цього сенсу. Головна теза, яка повинна бути принциповою позицією педагога як особистості і професіонала: *людина несе відповідальність за здійснення унікального сенсу свого життя.*

Для реалізації сенсу життя педагог повинен вміти приймати рішення і робити це з розумінням того, що реалізуючи сенс життя, він реалізує себе. Здатність приймати рішення – один з унікальних проявів особистості вчителя. Природньо, що педагогові доводиться приймати рішення щохвилини, і вони можуть стосуватися різних проблем. Формування готовності приймати рішення може здійснюватися при використанні системи психолого-педагогічних ситуацій, які є школою пошуку відповідей на численні вітальні проблеми.

Очевидно, що значущим «інструментом» одухотворення педагогічного процесу є совість педагога. Обговорюючи зі студентами – майбутніми вчителями проблему совісті вчителя з урахуванням ідей І.Львіна, ми прийшли до висновку, що це найголовніший компонент особистості, ядро професіоналізму педагога, яке вимагає високої внутрішньої сили і постійної роботи над собою. З іншого боку, це компонент, який складно реалізується і навіть «заважає» спокійно працювати та з яким важко жити в сучасних соціокультурних умовах.

І.Ільїн переконаний, що совість – це джерело справедливості і відчуття відповідальності, без яких, природньо, не можливо ні відчуття обов'язку і вірності, ні дисципліни як внутрішньої рівноваги. Для роботи педагога принципово важливе і таке визначення совісті, як «жива і цілісна воля до досконалого», оскільки розвиток такої волі якісно впливає на професійну діяльність, на продуманий педагогічний процес, на введення унікальних цінностей і на яскраве духовне спілкування учасників освітньої сфери. Окрім цього, совість, на думку І.Ільїна, спонукає людину до наочної поведінки, тобто такої поведінки, яка заснована на відчутті обов'язку, вірності, на дисципліні і відповідальності. Отже, прояв дисципліни педагога, як внутрішнє самоволодіння, як добровільне і свідоме виконання професійних обов'язків є фундаментом педагогічної діяльності. У розумінні цього феномена важливе місце займає звернення до внутрішньої свободи вчителя, тобто до його духовного самовдосконалення і самоврядування. Без виховання цих професійно необхідних якостей неможливо уявити особистість вчителя, який цілеспрямовано і творчо вирішує проблеми освітнього процесу.

Особливого відношення вимагає визначення І.Ільїним совісті як початку «етичної геніальності в людині». Моральність, етичні цінності педагога зумовлюють його відношення до іншої людини (людей) в гуманістичному руслі. Тому, визнаючи апріорі сенс життя вчителя і сенс його професійної діяльності як особистості, логічно припускати етичний спосіб всієї його життєвої і професійної поведінки. Вимога етичної геніальності зумовлена станом людини/педагога/учня в педагогічній діяльності і положення це – центральне. А геніальність етичної парадигми в освіті виражається простою формулою: відноситись до іншого так, як би ти хотів, щоб відносилися до тебе. В реальній практиці педагогічної взаємодії це виливається в людяну спрямованість будь-якої дії вчителя, внутрішнім мотивом якої служить Совість.

Особливе значення в педагогічній системі має любов вчителя як внутрішня безкорисливість особистості, яка потребує допомоги і захисту, яка формується з повним ухваленням у всіх проявах. Любов, на думку Е.Фромма, – це об'єднання з кимось або з чимось поза самим собою за умови збереження відособленості і цілісності свого власного «Я» [11, с. 29] дає імпульс активній і творчій діяльності особистості. Вчитель, який любить своїх учнів і свою справу, стає щасливим і сильним, здатним вносити в освітній процес нове, долати будь-які перешкоди.

Учитель, який випромінює любов, виражає своє відношення до значущих компонентів професійної сфери через відповідальність, турботу, пошану, знання [11, с. 30]. Турбота в любові виявляється в активному інтересі до особистості, її життя, душевного здоров'я. Любов має на увазі відповідальність, яка не залишає без уваги потреби людини. Безумовно і те, що в прояві любові яскраво виступає пошана до людини, тобто об'єктивне сприйняття особистості без перебільшення і зменшення достоїнств, – такою, якою вона є. Знання в любові має на увазі глибоке проникнення в суть предмету, обізнаність про внутрішній світ особистості. Люблячій особистості не знайомі стан байдужості, млявості, екстенсивності, навпаки, «любляча душа вихователя ... є справді священне знаряддя для нових досягнень і умінь», а сама любов є «сила всезігріваюча, всевідкриваюча і всевидяча». У процесі формування гуманістичних основ педагогічної діяльності слід виділити духовну любов, яка відноситься, по думку І.Льїна, «до якості, гідності, досконалості».

Розглядаючи суть педагогічної діяльності яка генералізує відношення вчителя до учнів, можна виділити важливий аспект духовної любові, яка виражається в концентрації уваги на улюбленому предметі / учневі, який стимулює горіння душі педагога, що приводить до особливого стану душі, коли улюблений предмет стає живим центром, найважливішим в житті. Така духовна любов продукує високий професіоналізм, оскільки він ґрунтується на радості володіння таким скарбом, як любов і доброта, викликає бажання

зробити щасливими навколишніх людей, насолоджуючись їх щастям. Не випадково деякі педагоги формулюють головне завдання сучасної школи – виховання щасливої людини, вбачаючи у цьому вищий сенс педагогічної діяльності.

Унікальна й інша ідея І.Ільїна про прояви люблячого серця, яка демонструє унікальну проникливість, вищий дар любові, коли «улюблений предмет виявляється для нього вище за нього самого». У цьому випадку може виникнути особлива духовна атмосфера, наповнена загальною любов'ю, визначальною як «крок до досконалості». Цей прояв любові втілюється в таких характеристиках професійної діяльності, як якість, досконалість, достовірність, і у визначеннях особистості вчителя – гідність, благородство душі, доброта, справедливість, мудрість, велич.

У професії вчителя повинні поєднуватися свобода дій з осмисленням особистої і професійної відповідальності. У педагога повинно бути розвинене почуття власної гідності і виражена самооцінка, яка дозволить йому планувати і здійснювати свою діяльність в діапазоні реальних можливостей особистісного і технологічного характеру. Це означає, що він може і зобов'язаний уміти приймати професійно значущі рішення на рівні стратегії і тактики, тобто бути незалежним в моделюванні свого педагогічного кредо (єдине обмеження – заповідь «не нашкодь!») і у виборі методів, прийомів, засобів, форм реалізації професійних завдань.

У процесі розвитку духовного досвіду очевидна роль зовнішньої і внутрішньої свободи вчителя, причому внутрішня свобода «як жива духовність особистості» робить його сильнішим за будь-яке бажання, спокусу і здійснюється у спілкуванні з іншими людьми. Внутрішня свобода дає можливість учителеві виховувати в інших свободу. Проте однією з природних умов цього процесу є свобода зовнішня.

Важливо відзначити, що І.Ільїн визначає свободу як «спосіб життя, властивий любові». Тому прояв свободи, її існування – вершина прояву духовності. Ймовірно, і свобода вчителя – це високі вимоги, які висуваються

до себе, як до особистості і професіонала, це виконання тих духовних законів, які розвиваються і творчо реалізуються в освітній практиці, які створюють атмосферу для духовної самореалізації особистості.

Увага, як аксіологічний орієнтир, підкреслює цінність особистості, оскільки людина, яка помічає найдрібніші і значущі деталі в освітньому процесі, в особистості вихованців, демонструє свій професіоналізм і ціннісний орієнтований погляд на педагогічний простір. Інша ж людина, вихованець, міркуючи про те, що він комусь цікавий, приходиться до висновку про власну цінність. Увагу забезпечує безпека, надійність особистості. Для педагога увага – найважливіша ціннісна складова професійної культури, яка дозволяє відзначати, здавалося б, ледве помітні паростки змін в особистостях, духовні терзання, здійснення кращих поривів та багато іншого.

Творчість як цінність – це діяльність, в якій на основі наявного досвіду в умовах, що змінюються, народжується нове. Природньо, оригінальні, нетрафаретні вирішення різних професійних завдань навряд чи доступні кожному педагогові, проте, якщо врахувати, що за своєю природою педагогічна діяльність складається з унікальних ситуацій, то стане зрозуміло: творчий початок є не просто зовнішнім атрибутом, а її внутрішньою характеристикою.

Щоб реалізувати творчий підхід до навчання, виховання і розвитку учнів, педагог повинен володіти прагненням до повної самовіддачі, педагогічною інтуїцією, здібністю до професійно виправданої імпровізації. Творчість є важливою характеристикою педагогічної діяльності тому, що вона "переводить" педагогічну діяльність з галузі майстерності в галузь мистецтва. І якщо майстром педагогічної праці є ерудований учитель, який володіє культурою праці, потребою в самоосвіті і який демонструє високі результати професійної діяльності, то вчитель-художник, творець володіє яскраво вираженою здібністю до творення навчально-виховного процесу в руслі творіння шедедру мистецтва.

Високий рівень професіоналізму визначається глибиною проникнення учителя в суть педагогічних явищ, його здатністю знаходити відповідні професійно значущим цінностям способи, форми і засоби організації навчально-виховного процесу. При цьому педагогічна діяльність повинна усвідомлюватися і здійснюватися в рамках виняткової відповідальності учителя за довірені йому долі, щоб принаймні звести до мінімуму кількість помилок, наслідки яких можуть бути драматичними, а то і трагічними. Для досягнення високого рівня професіоналізму педагогові необхідно постійно працювати над собою, займатися самоосвітою і самовихованням. Коло необхідних для вчителя знань дуже широке. Воно включає цілий блок професійно значущих наук і дисциплін: психологію, педагогіку, фізіологію, культурологію, соціологію; знання базових наук, відповідних навчальних предметів школи, методику їх викладання та ін. І цим він повинен володіти на високому рівні для організації якісної освіти і цілеспрямованого розвитку особистості. Складовою частиною професіоналізму є професійна мобільність, тобто здатність відгукуватися на інновації з творчою адаптацією до власної особистості і особистостей вихованців для отримання бажаного педагогічного результату. Очевидно, що в системі духовних орієнтирів вчителя центральне місце займають етичні цінності. Вони містять у собі внутрішній імпульс духовної мотивації педагога і виявляються у відносинах учителя з навколишніми людьми. Ці цінності екстравертні і базуються на емоційній свідомості.

Добро, благородство, справедливість, згуртованість, безкорисливість, альтруїзм – це лише деякі системи етичних цінностей вчителя. У педагогічній діяльності ці цінності сприяють творенню духовної культури на міжособистісному і особистісно-колективному рівнях. Залежно від способу відношення до іншої людини (колективу) і домінування егоцентричного, групоцентричного, просоціального або гуманістичного підходу, ми можемо визначити відсутність або наявність етичних цінностей в педагогічному процесі.

Головним інструментом етичної свідомості вчителя є його совість, яка виникає при входженні індивіда в культуру людських відносин (самопізнання) і є внутрішнім судом, який ставить особистість над собою, відчуттям відповідальності перед собою, людьми, світом. Для вчителя совість – важливий духовний стержень, який допомагає черпати етичну силу в глибині свого суб'єкта і який направляє відносини з учнями в позитивне гуманістичне русло.

Високою етичною цінністю соціально-культурного рівня є гуманізм як пріоритетний ціннісний вектор, який визначає суть педагогічної діяльності. Для вчителя важливе точне розуміння гуманізму як системи поглядів, які відображають самоцінність особистості, її права на свободу, прояв здібностей; відзначають благо критерієм оцінки соціальних інститутів, а принципи рівності, справедливості, людяності – бажаною нормою відносин між людьми. Стосовно особистості вчителя гуманізм є етичною цінністю, моральною нормою і принципом педагогічної діяльності. Як етична цінність, гуманізм є внутрішнім, емоційно освоєним орієнтиром діяльності вчителя, як моральна норма, гуманізм передбачає вибір лінії поведінки, зумовлений професійним кодексом честі. Гуманізм, як принцип педагогічної діяльності, припускає реалізацію наступних позицій і умов:

- насичення змісту освіти проблемами людини, його духовної суті;
- орієнтація на національну культуру як середовище, яке живить духовний розвиток дитини;
- увага до самотнього внутрішнього світу дитини, емоційно-чуттєвої сфери, опора на її здібності, схильності, інтереси;
- віра в добрий початок дитини; терпиме відношення до дитячого незнання, вміння стримувати себе;
- людяність міжособистісних відносин; відмова від примусових методів і форм придушення гідності людини.

Гуманізм, як ціннісна освіта, визначає *людяну* спрямованість будь-якого акту самопрояву в межах *людяної* орієнтації всієї «життєвої програми» особистості.

У відомому сенсі актуальними є політичні цінності вчителя: патріотизм, громадянство, національна гідність і т. п. ґрунтуються на емоційному сприйнятті вчителем інтересів і ідеалів суспільства. Учитель завжди був патріотом і громадянином своєї Вітчизни, дбайливо відносився до народних традицій, розділяв долю свого народу. Орієнтація вчителя на політичні цінності наповнює його життя глибоким духовним сенсом і дозволяє долати реальні життєві складнощі і суперечності. Політичні цінності вчителя – це аксіологічний вектор, який вказує вихованцям напрям в багатогранному соціокультурному просторі, виховує причетність до долі свого народу.

Громадянство вчителя пов'язане з високим рівнем розвитку особистості по відношенню до своїх співвітчизників, суспільного і державного устрою народного життя. Ця межа виявляється у прагненні вчителя мислити і діяти на користь свого народу, орієнтуючись на його ідеали. Для цього необхідно знати і розуміти основні віхи історії своєї Батьківщини, уміти критично оцінювати сучасну державну і соціальну політику. Вчитель зі сформованою громадянською позицією ніколи не займе місце стороннього спостерігача в країні, своєму місті або селі. Він обов'язково проявить своє відношення словом і справою, щоб виконати свій громадянський і професійний обов'язок – не бути байдужим до недоліків заради поліпшення життя.

В осмисленні життя людини, зокрема її екологічних основ особливу роль відіграють ціннісні орієнтації, які відображають відношення до природи як єдиного джерела біологічного і культурного існування людини. У тому, що природа є цінністю естетичною, етичною можна переконатися безпосередньо почувши оцінки, які даються при сприйнятті природних об'єктів: красива квітка, граціозна тварина, величний потік води, прекрасний камінь, витончений поворот річки, прекрасний морський ландшафт і т. п.

При цьому не просто оцінка дозволяє особливо відноситися до природи, а розвиток емоційно-чуттєвої сфери. Майбутній учитель, для якого моральність – це перетворення умов загального блага людей на суб'єктивне відчуття обов'язку, відчуття, яке нагадує по своїй формі інстинкт (В.Днепров), почне відноситися до природи як до живої істоти. При відношенні до природи, яке слід називати ціннісним, імпліцитно особистість відчуває імпульс вчинку, духовну мотивацію. Тільки у такій ситуації (а не гносеологічно) з'являється у особистості свобода вибору цілей і засобів діяльності, особлива ціннісна позиція суб'єкта – екологічні цінності.

Духовна культура вчителя включає такий необхідний елемент, як естетичні цінності: *прекрасне, поетичне, трагічне, комічне, піднесене* і т. п. Для функціонування даної групи цінностей важливий розвинений естетичний смак, що формується в процесі освоєння вчителем культурних досягнень і виступає як емоційно-чуттєвий камертон навчально-виховного процесу. Естетичні цінності виражають емоційну активність свідомості особистості вчителя і демонструють відношення педагога до світу на основі випробуваного ним відчуття.

Художня цінність володіє особливою якістю, яка позначається. М.Каганом як «інтеграційний аксіологізм», який зумовлений поєднанням в ній *суб'єктної і об'єктної детермінант*. Як пояснення даної тези вченим приводяться наступні міркування:

1. «Носієм художньої цінності є *витвір мистецтва*, тобто якийсь фрагмент життєвої реальності, перетворений на *художню реальність...*»,

2. Це перетворення життєвої реальності в реальність вигадану «...зумовлює своєрідність художньої цінності як *цінності самого цього перетворення*, тобто *цілісного естетично осмисленого перетворення буття*».

3. Само відношення до художнього твору «...складається з діалогічного взаємозв'язку двох орієнтацій психіки – на *осмислення життєвого змісту твору* у всій повноті його етичної, політичної, релігійної, екзистенціальної,

естетичної проблематики, і на оцінку *естетичних якостей його форм*» [12, с. 71-73].

Отже, в психологічному і педагогічному плані художня цінність як процес індивідуального освоєння витвору мистецтва, як елемент соціалізованого відношення до навколишнього світу визначається рівнем спеціальної освіти і розвитком особистості. Якщо ж взяти до уваги, що художня цінність не просто «вбудовується» в духовно-культурний континуум особистості, а й актуалізує його, то стане зрозумілою необхідність створення умов для культивування художніх цінностей у сучасника. У міру зростання ролі краси в аксіосфері вчителя можливий її перехід в іншу якість, особливо значущу з педагогічної точки зору, адже на думку В.Сухомлинського: «Краса – це кров і плоть людяності, добрих відчуттів, сердечних відносин» [19, с. 30].

У залученні вчителя до художніх цінностей особливе місце займає художня література. Це мистецтво пов'язане зі словом, за допомогою якого відбувається емоційне сприйняття світу особистістю, її етичні почуття. Художні твори дають певний напрям у вирішенні складних вітальних питань, а для підготовки вчителя необхідні такі твори, в яких відображалися б проблеми особистості, пошуки сенсу життя, можливі взаємини між людьми. Образотворче мистецтво дає вчителю можливість ознайомитися з художніми цінностями за допомогою зорових відчуттів, великого значення яких в осмисленні суті педагогічної професії і людинознавства загалом.

Основна сила музики в яскравій емоційності, у виразі душевного стану особистості. Особлива емоційна чарівність музики пояснюється тим, що вона охоплює та втілює інтонації людини і додає їм якості вищих узагальнень, які відсутні в житті. У цьому відношенні художнім цінностям, вираженим музичною мовою по силі віддзеркалення радості, туги, страждання, захоплення й інших емоційних проявів важко що-небудь протиставити. Це пов'язано з тим, що в музичному творі форма і зміст зливаються воедино. Залучення до творів В.Моцарта, Л.Бетховена, П.Чайковського,

С.Прокоф'єва, Д.Шостаковича та інших великих музикантів – школа художніх цінностей особливого виду, коли навіть на несвідомому рівні розвиваються високі аксіологічні орієнтири.

Художні цінності за допомогою мистецтва стимулюють становлення цілісної особистості сучасного вчителя, розвиваючи його інтелект, образне мислення, уяву, естетичний смак, високі почуття і емоційну культуру. Мистецтво дає можливість індивідуально освоювати багатий досвід людства. Насолода цінностями мистецтва допомагає поглибити свою особистість, точніше відчувати світ, людину. Для вчителя надзвичайно важливо, що художні цінності розвивають його творчий потенціал. Іншими словами, в професії вчителя гармонійно поєднуються можливості культури і освіти, при цьому художні цінності задають тон оптимістичній, емоційній, креативній діяльності педагога.

Отже, аксіосфера сучасного вчителя – це унікальна духовна освіта, яка включає ціннісні орієнтації, що забезпечують самозбереження людини в просторі і в часі. Моделювання такої системи – діагностичний і прогностичний процес у визначенні актуального стану і найближчих перспектив в розвитку системи освіти і майбутнього країни загалом. Оскільки ціннісні орієнтації опосередковують відношення людини до світу і самої себе, важливо розвивати ті, які мають духовне наповнення і цілеспрямовано впливають на розвиток самобутності, внутрішньої глибини особистості, багатогранності проявів у сфері освітньої системи.

Розвиток аксіосфери сучасного вчителя має принципове значення для становлення особистісно-креативної педагогічної культури. Це пояснюється тим, що ціннісні орієнтири допомагають точно виконати цілепокладання і проектування діяльності, визначити пріоритети і критерії педагогічного процесу, направляють власне педагогічну діяльність і духовне спілкування учасників системи освіти.

Аксіологічна концепція розвитку професійно-педагогічної освіти має теоретичне і практичне значення для обґрунтування сучасної стратегії

розвитку освітнього простору, а оскільки змістовним аспектом системи цінностей є духовна освіта, то аксіологічний підхід має майбутнє в освіті.

Література

1. Аксиологические аспекты историко-педагогического обоснования стратегии развития отечественного образования / Под ред. З.И. Равкина. – М.: ИТОП РАО, 1994. – 280 с.
2. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике / Ш.А. Амонашвили. – М.: Издательский Дом «Шалвы Амонашвили», 1995. – 496 с.
3. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. – К: «Знання України», 2004. – 804 с.
4. Асташова Н.А. Аксиологическое образование современного учителя / Н.А. Асташова. – М.: МПСИ, 2000. – 320 с
5. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / А.А. Бодалев. – М.: Флинта: Наука, 1998. – 168 с.
6. Бодалев А.А. Психология о личности / А.А. Бодалев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 187 с.
7. Виндельбанд В. О свободе воли / В.О. Виндельбанд // [пер. с нем. Г. Сони́на] / под ред. В.В. Битнера. – СПб.: В.В. Битнер, 1904. – 112 с.
8. Воспитание детей в школе: Новые подходы и новые технологии / Под ред. Н.Е. Щурковой. – М.: Новая школа, 1998. – 208 с.
9. Выжлецов Г.П. Аксиология культуры / Г.П. Выжлецов. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. – 152 с.
10. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения / Э. Дюркгейм // Социология. Ее предмет, метод, предназначение/ [перевод с франц.]. – М.: Канон, 1995. – С. 286-304
11. Ильин Е.Н. Искусство общения / Е.Н. Ильин. – М.: Педагогика, 1987. – 110 с.
12. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество / В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
13. Кулюткин Ю.Н. Гуманистические ценности, глобальное мышление и современное образование / Ю.Н. Кулюткин. – СПб.: Б.и., 1992. – 106 с.
14. Кузнецов А.Г. Ценностные ориентации современной молодежи / А.Г. Кузнецов. – Саратов: СВШ МВД РФ, 1995. – 139 с.
15. Макаренко А.С. Воспитание гражданина / А.С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.

- 16.Максимов А.Н. Философия ценностей / А.Н. Максимов. – М.: Высшая школа, 1997. – 174 с.
- 17.Ницше Ф. По ту сторону добра и зла / Ф. Ницше. – Мн.: Беларусь, 1992. – 333 с.
- 18.Розанов В.В. Сумерки просвещения / В.В. Розанов. – М.: Педагогика, 1990. – 620 с.
- 19.Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям / В.А. Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1974. – 288 с.
- 20.Ушинский К.Д. Избранные педагогические произведения / К.Д. Ушинский. – М.: Просвещение, 1968. – 558 с.
- 21.Фромм Э. Человек для себя / Э. Фромм. – Мн.: Коллегиум, 1992. – 253 с.
- 22.Bohm K. Az ember és világa – Philosophiai kutatások / Károly Bohm. – Mikes International. Hága, Hollandia, 2003-2007. – 162 s.
- 23.Hartmann N. Ethik / N. Hartmann. – Berlin-Leipzig, 1926.